

Internetové volby a digitální propast: norský případ¹

Miloš Brunclík

Internet Election and Digital Divide: The Case of Norway

Abstract: The article deals with developments of the Internet elections project in Norway. The project for the time being peaked with the 2011 municipal and regional elections, in which voters in ten municipalities were entitled to cast their votes over the Internet. The article firstly analyses Internet elections pilot projects and discusses results of surveys focused on key preconditions of the Internet elections within the framework of the digital divide concept. Furthermore, the article is concerned with results of the Internet elections in terms of several key variables: ratio of those, who cast their vote over the Internet depending on their place of residence, party preferences and age. In spite of a high level of Internet penetration in Norway surveys and the Norwegian Internet elections have confirmed existence of two sub-types of digital divide: social divide and democratic divide.

Keywords: internet election, political participation, digital divide.

V září roku 2011 se v Norsku poprvé uskutečnily volby, ve kterých měli voliči možnost odevzdat svůj hlas pomocí internetu. Jednalo se o volby do místních a regionálních zastupitelstev v deseti předem určených obcích. V ostatních obcích voliči hlasovali tradičním způsobem – pomocí papírového hlasovacího lístku. I přes tato omezení se jedná o velký průlom v norské volební historii.

Tento článek sleduje dva cíle. Prvním cílem je analýza jednoho z klíčových předpokladů internetových voleb: podíl internetových uživatelů v Norsku a podíl těch, kteří internet využívají i k politické participaci. Tato otázka je důležitá zejména s ohledem na to, že Norsko počítá s konáním internetových voleb i v blízké budoucnosti na parlamentní úrovni. Teoretickým východiskem pro analýzu této otázky je koncept tzv. digitální propasti (*digital divide*). Druhým cílem je představit vývoj norského projektu internetových voleb, jeho podobu a zvláště výsledky voleb v deseti obcích, kde měli voliči možnost odevzdat svůj hlas pomocí internetu.

Ačkoli na téma internetového hlasování byla publikována řada studií z oblasti společenských věd i informatiky, zůstává tato oblast mezivědního výzkumu stále do značné míry neprobádaná. V souvislosti s přípravou, testováním a konáním internetových voleb v různých zemích světa však postupně vznikají teoretické a empirické studie, které zaplňují bílé místo odborného výzkumu [např. Kersting, Baldersheim 2004; Alvarez, Hall 2006; Chadwick 2006; Chadwick, Howard 2010]. V České republice zůstává toto téma s několika výjimkami také nedotčené [např. Rada 2006; Šindelář 2006; Reterová 2007; Reterová 2008; Sokol 2011]. První kapitola proto zasadí norský případ do kontextu problematiky internetového hlasování v podobě vymezení pojmu internetové volby na pozadí popisu dalších typů elektronických voleb. Tato kapitola také uvádí další země, které mají s internetovým hlasováním zkušenosti. Druhá kapitola shrnuje argumenty zastánců a kritiků internetových voleb v podobě jejich hlavních výhod a rizik. Třetí kapitola popisuje primární předpoklady internetových voleb v Norsku – podíl internetových uživatelů v kontextu relevance a podoby fenoménu označovaného jako digitální propast (*digital divide*). Čtvrtá kapitola se zabývá vývojem, který prodělal norský projekt internetových voleb v posledním desetiletí. Pátá kapitola se zabývá samotnými internetovými

volbami v roce 2011: jejich právním rámcem a popisem z hlediska voliče. Šestá kapitola se zaměřuje na výsledky voleb v deseti obcích, kde mohli voliči hlasovat pomocí internetu. Konkrétně se věnuje a) volební účasti, b) podílu lidí, kteří využili k odevzdání hlasu internet (tzv. e-hlasy), c) srovnání hypotetických výsledků voleb podle e-hlasů a hlasů odevzdaných klasickým způsobem, d) podíl e-hlasů podle místa bydliště, e) podíl e-hlasů mezi voliči jednotlivých politických stran a f) podíl e-hlasů v závislosti na věku. Závěrečná kapitola shrnuje hlavní zjištění článku a představuje záměry Norska s internetovým hlasováním do budoucna.

Internetové volby v teorii a praxi

Internetové volby jsou pouze jednou částí širšího konceptu – *e-government*, tedy využití internetu a dalších moderních informačních a komunikačních technologií pro poskytování služeb veřejné správy a pro komunikaci mezi občany a veřejnou správou [blíže Kersting, Baldersheim 2004: 6-7; Nixon, Koutrakou 2007; Margetts 2010].

Vedle tradičního způsobu odevzdávání hlasů, tj. pomocí volebního lístku do volebních urn ve volebních místnostech, se využívají i tzv. alternativní způsoby hlasování, kam patří zaslání hlasu poštou, pomocí digitální televize, telefonu či počítače atp. [blíže Reterová 2008]. V rámci alternativních způsobů hlasování lze ještě vymezit elektronické a internetové volby. V následujícím textu je pojem elektronické volby chápán jako širší než pojem internetové volby. Elektronické volby se vztahují k různým možnostem odevzdávání hlasů prostřednictvím elektronického zařízení (viz tabulku 1). Různé typy elektronických voleb se dále liší v míře kontroly, kterou mají příslušné úřady nad hlasovacími médii. V některých zemích byly již testovány volby pomocí k internetu připojeného volebního terminálu umístěného ve volební místnosti (*Intranet poll site voting*). Dále je možné ještě uvést tzv. *kiosk-voting*, tedy rovněž hlasování pomocí přístroje, který je připojen k internetu a který je pod kontrolou volební komise. Tyto volební terminály mohou být však navíc umístěny nejen ve volebních místnostech, ale i na jiných veřejných místech, včetně nákupních středisek [Reterová 2008: 63-64].

Tabulka 1: Typologie elektronického hlasování

Míra kontroly volební infrastruktury ze strany úřadů	Elektronické technologie	
	Internet	Ostatní elektronické technologie
Vysoká	Intranet poll site voting	Hlasovací terminály
Střední	Kiosk voting	
Nízká	Remote Internet voting	Hlasování pomocí mobilního telefonu (SMS), digitální televize apod.

Zdroj: upraveno podle Kersting, Baldersheim 2004: 6

Posledním typem elektronických voleb s přenosem hlasu na internetové bázi jsou vzdálené internetové volby (*Remote Internet voting*), resp. volby prostřednictvím počítače, který ovšem není pod fyzickou kontrolou volebního úřadu [Kersting, Baldersheim 2004: 6-7; Alvarez, Hall 2004: 4; též Reterová 2008: 64]. V následujícím textu je výraz „internetové volby“ používán ve smyslu *Remote Internet voting*. Tento typ voleb proběhl v září roku 2011 v Norsku.

Úvahy o elektronických volbách a elektronické demokracii se objevily již před několika dekadami [Fuller 1967]. Samotné hlasování pomocí internetu je však záležitostí až posledních let. První hlas pomocí internetu byl odeslán astronautem Davidem Wolfem, který tak učinil z vesmírné stanice Mir v roce 1997 ve volbách v Texasu. Od té doby se internetové volby konaly na území USA v několika státech. Například v Arizoně byl internet v roce 2000 využit v primárních volbách Demokratické strany [Lauer 2004: 180-184; Gibson 2001; Alvarez, Hall 2004: 124-135]. Také ve Velké Británii, Francii, Nizozemí, Itálii, Španělsku či Rakousku bylo internetové hlasování využito v různých typech voleb, včetně voleb nepolitických organizací [srv. Kersting, Baldersheim 2004; Aardal et al. 2006: 26-38; Šindelář 2006: 245-248; Reterová 2008: 70-77]. V současné době dominují oblasti internetových voleb Švýcarsko a Estonsko. V roce 2003 se například v kantonu Ženeva konalo první internetové referendum [bliže Christin, Trechsel 2005]. V Estonsku se konaly internetové volby opakovaně: v letech 2005 a 2009 na lokální úrovni, v roce 2009 při volbách do Evropského parlamentu a v letech 2007 a 2011 v parlamentních volbách [bliže VVK 2011; Sokol 2011].

Argumenty „kyberoptimistů“ a „kyberskeptiků“

K čemu jsou internetové volby dobré a jaká jsou jejich rizika? V této kapitole uvedeme argumenty zastánců využití moderních informačních technologií (včetně internetových voleb) ve veřejném či politickém prostoru, kteří jsou nazýváni „kyberoptimisté“ (*cyber-optimists*), a následně pak argumenty těch, kteří upozorňují na rizika spojená s těmito technologiemi, tzv. kyberskeptiků (*cyber-skeptics*) [srv. Norris 2001: 11; Ward, Gibson, Lusoli 2003: 652-657].

Odborníci se shodují v tom, že internetové volby zvyšují pohodlnost hlasování. Snižují ekonomické, fyzické i časové bariéry pro dopravu do volební místnosti. Týká se to například občanů se speciálními potřebami a občanů, kteří jsou dlouhodobě či krátkodobě v zahraničí. Internetové volby by také měly být vhodné pro velmi zaměstnané lidi či svobodné

rodiče s dětmi a další voliče, kteří mnohdy z důvodů časové tísně nedorazí do volební místnosti [Alvarez, Hall 2004: 5-6].

Druhým argumentem ve prospěch internetových voleb je ambice zvýšit volební účast obecně a u prvovoličů, kteří mají vysokou míru schopností pracovat s informačními technologiemi, avšak jejich volební participace bývá nízká [srv. Buchstein 2004: 44-45; Alvarez, Hall 2004: 5-6]. Někteří pozorovatelé dokonce věří, že nové informační technologie a procedury (včetně internetových voleb) přispějí k revitalizaci demokracie, vyšší participaci a zapojení maximálního počtu občanů do politického rozhodování. Internetové volby mohou napomoci překonat stávající rozdíly v moci a bohatství ve společnosti. Avšak odborníci přistupují k těmto mnohdy příliš optimistickým hypotézám rezervovaně [k diskusi Servon 2003: 15; Ward, Gibson, Lusoli 2003; Alvarez, Hall 2004: 8; Brundidge, Rice 2010].

Třetím argumentem je rychlost zpracování výsledků voleb za předpokladu vysokého podílu hlasů odevzdaných prostřednictvím internetu. Čtvrtým argumentem je redukce rizika odevzdání neplatného hlasu (např. dva lístky v jedné obálce) či výrazného snížení rizika chybného zpracování volebního lístku volební komisí. Podle dalších argumentů internetové volby dovolují zavést poměrně složité volební systémy a v dlouhodobé perspektivě umožňují výrazně snížit náklady na konání voleb [Buchstein 2004: 44-45; Kersting, Leenes, Svensson 2004: 279].

Pokud jde o rizika, odborníci zdůrazňují tři hlavní problémy. První problém spojený s internetovým hlasováním spočívá v zajištění bezpečnosti hlasování [k diskusi Alvarez, Hall 2004: 76 an; Buchstein 2004: 46 an; Christensen, Karlsson, Aardal 2004: 49-60; Kersting, Leenes, Svensson 2004: 285-286; Reterová 2007]. Tato otázka se vyskytuje jako hlavní imperativ projektů internetových voleb ve všech zemích, které hodlají internetové volby uskutečnit nebo je již zavedly. Jde tu zejména o zamezení kyberútoků a znevěrohodnění volebního procesu. Diskuze se také vedou o zachování hlavních principů volebního práva: tajnost, přímost, rovnost a všeobecnost [bliže Reterová 2007: 52-57; viz dále].

Podle druhého argumentu proti internetovým volbám má tradiční způsob odevzdávání hlasovacího lístku ve volební místnosti velký symbolický význam. Občané veřejně demonstrují svůj postoj k principům reprezentativní demokracie. Volby nejsou stejnou záležitostí jako bankovní transakce uskutečněná pomocí internetu. Jsou naopak „svátkem demokracie“ a dávají příležitost k setkávání občanů v dané lokalitě a povzbuzují občanskou angažovanost a jejich participaci na věcech veřejných [Christensen, Karlsson, Aardal 2004: 62;

Alvarez, Hall 2004: 9; Buchstein 2004: 55; srv. Kersting, Leenes, Svensson 2004: 284].

Třetí velkou otázkou je tzv. digitální propast (*digital divide*). Jedná se o koncept, který se do obecného povědomí dostal ve druhé polovině 90. let. Za autora pojmu je pokládán Lloyd Morrisette, bývalý předseda vzdělávací nadace *Markle Foundation*, který tento pojem použil v roce 1996 [Brown 2006]. Na samotný problém digitální propasti poukázala o rok dříve studie Národní telekomunikační a informační správy v USA [Brown, Barram, Irving 1995]. Koncept označuje zejména a) rozdíly v přístupu k internetu mezi různými společenskými skupinami a b) rozdíly ve využívání internetu k různým účelům [blíže Norris 2001; Servon 2003: 1-7; Grönlund 2004; Kersting, Leenes, Svensson 2004: 282; Chadwick 2006: kap. 4].

Konkrétně lze rozlišit dva subtypy tohoto fenoménu. První subtyp je označován jako sociální propast (*social divide*), spočívající v rozdílech mezi lidmi, kteří mají přístup k internetu, a těmi, kteří jej nemají [Norris 2001: 9-12]. Tyto rozdíly souvisejí zpravidla se vzděláním, věkem, pohlavím a výší příjmů [Alvarez, Hall 2004: 44-53]. Pro druhý subtyp digitální propasti se používá termín „demokratická propast“ (*democratic divide*) spočívající v rozdílu mezi těmi, kteří využívají disponibilní zdroje (*resources*) informačních technologií (např. internet) k veřejným a politickým aktivitám, a těmi, kteří je nevyužívají, ačkoli těmito zdroji disponují [Norris 2001: 4; Grönlund 2004: 22 a 30-32].

Na rozdíl od kyberoptimistů kyberskeptici upozorňují, že by tento způsob voleb mohl zvýhodnit ty voličské skupiny, které mají snadný a pohodlný přístup k internetu na úkor těch, kteří takovou možnost nemají. Odborníci se shodují v tom, že digitální propast spíše odráží stávající sociální rozdíly. Diskuse se také vedou o tom, zda internet přispěje k aktivaci pasivních občanů anebo zda představuje jen další nástroj pro politickou participaci již aktivních občanů [k diskusi Norris 2001; Norris 2003; Ward, Gibson, Lusoli 2003; Kersting, Baldersheim 2004; Brundidge, Rice 2010; Bochsler 2010].

V následující kapitole se budeme věnovat poslednímu argumentu – digitální propasti. Tento koncept bude aplikován na norský případ. Otázku bezpečnosti internetového hlasování ponecháme stranou s tím, že ji dokáží lépe uchopit IT specialisté. Druhý výše uvedený argument lze považovat prozatím za méně důležitý, protože ve většině zemí, kde se konají internetové volby, si mohou občané zvolit, zda odevzdají hlas „klasickým“ způsobem nebo prostřednictvím internetu. Navíc jej lze jen obtížně empiricky prověřovat.

Závěrem této kapitoly lze shrnout, že úspěšné internetové hlasování v Estonsku, Švýcarsku či Norsku napomáhá k rozptýlení obav kyberpesimistů. Technologický vývoj umožňuje stanovit relativně vysoce zabezpečené systémy internetového hlasování a zvládnuté internetové volby ve výše uvedených zemích potvrzují, že internetové volby jsou proveditelné a pravděpodobně před sebou mají slibnou budoucnost. Na druhé straně se alespoň prozatím nepotvrzují naděje kyberoptimistů na revitalizaci demokracie (v podobě vyšší volební účasti) pomocí internetových voleb.

Problémy „digitální propasti“ v Norsku

V této kapitole se podíváme na výše uvedené argumenty týkající se digitální propasti optikou norské praxe. Primárním předpokladem internetových voleb je vedle technického vybavení a využívání internetu ve veřejné správě [srv. Christensen, Aars 2002] zejména rozšíření internetu mezi voliče a také jejich schopnost internet využívat. V tomto ohledu má Norsko přinejmenším v Evropě takřka ideální předpoklady [srv. Karlsen 2008: 29].

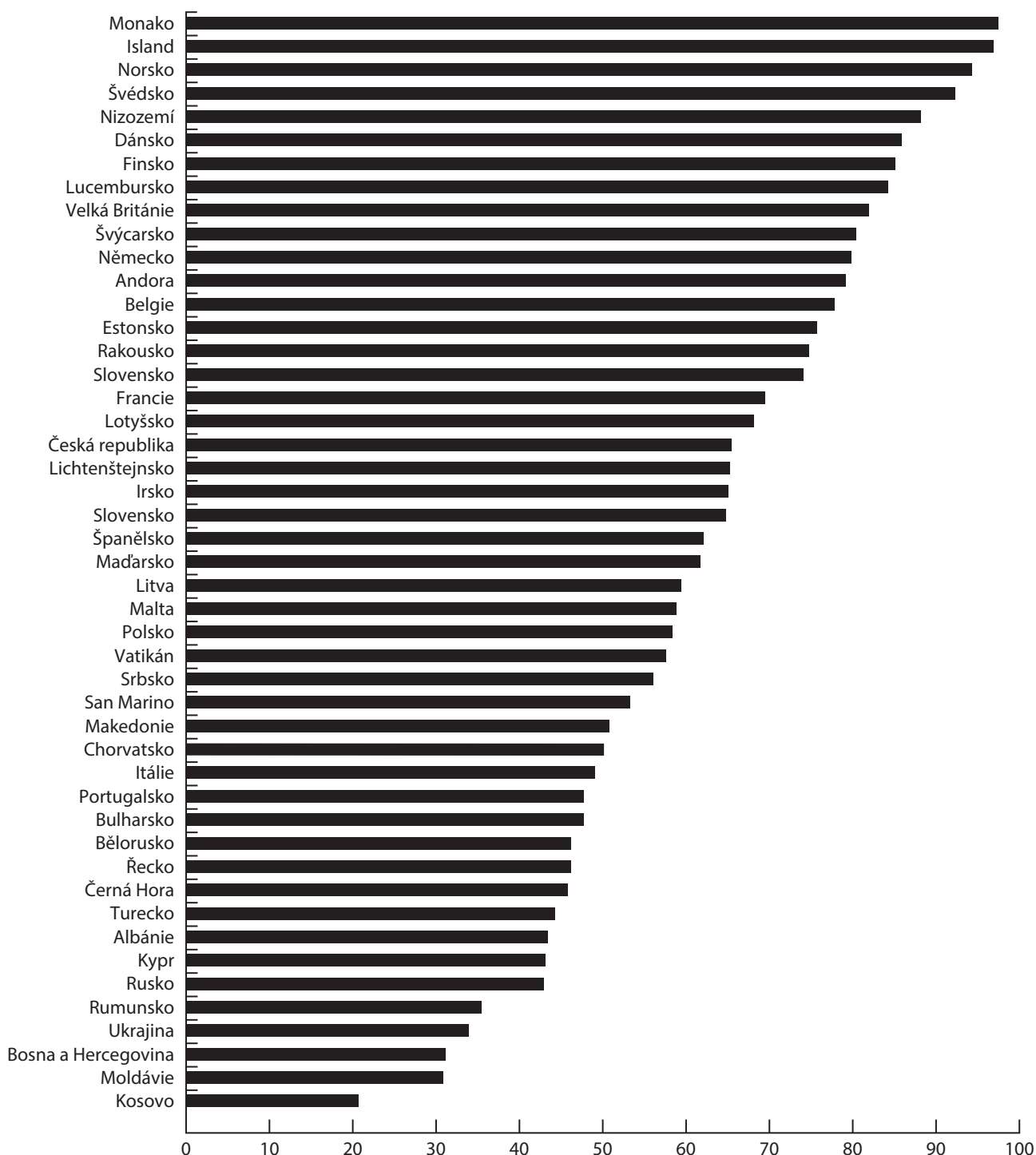
Drtivá většina jeho populace (94,4 %) má přístup k internetu. V Evropě jej v tomto ohledu překonává pouze Monako a Island (viz graf 1).

Podle norských dat z roku 2010 používá pravidelně internet 77 % Norů [Norsk mediebarometer 2010]. Podíváme-li se však na norskou společnost poněkud podrobněji, lze v ní navzdory obecně vysokému podílu lidí s internetovým připojením (tzv. internetová penetrace) sledovat zřetelné rozdíly mezi různými sociálními skupinami v otázce připojení k internetu a zvláště v otázce jeho využití.

Data z Norska v zásadě potvrzují existenci obou subtypů sociální propasti. Podívejme se nejdříve na sociální propast. Podle norských šetření lze pozorovat rozdíly v závislosti na pohlaví, věku, vzdělání, příjmu a místě bydliště. V roce 2010 byl podíl pravidelných uživatelů internetu u mužů 81 %, u žen 73 %. Pokud jde o věk, nejvyšší podíl uživatelů internetu je ve věkové skupině 16-24 let (93 %), ve věkové skupině 25 - 44 let je to 89 %, ale ve věkové skupině 67-79 let to je jen 44 %. Mezi lidmi s vysokoškolským vzděláním je podíl uživatelů internetu 87 %, zatímco mezi lidmi se základním vzděláním je to pouze 58 %. Podíl uživatelů internetu ve skupině lidí se středně vysokými a vysokými příjmy přesahuje 80 %, avšak u lidí s nejnižšími příjmy je tento podíl jen 68 %. Ve velkých městech lze nalézt vyšší podíl internetových uživatelů (81 %) než na venkově (74 %) [srv. Norsk mediebarometer 2010: 59-61; Grönlund 2004: 25-30 Karlsen 2008: 34].

Podívejme se nyní na demokratickou propast. Navzdory již výše uvedené vysoké míře internetové penetrace v Norsku, lze v této zemi pozorovat značné rozdíly v tom, k jakému účelu lidé internet používají [srv. Norsk mediebarometer 2010: 60]. Zvláště se vzděláním roste podíl těch, kteří využívají internet ke sledování kampaně a vyhledávání informací souvisejících s politikou atp. Také socioekonomický status, resp. výše příjmu, má vliv na způsob využívání internetu [blíže Karlsen 2008: 34]. Zaměříme-li se na lokální úroveň, lze využít průzkumu veřejného mínění z roku 2003, který se zabýval mírou využívání internetu ke sledování veřejného života na lokální úrovni a komunikaci občanů s úřady pomocí internetu [Saglie, Vabo 2005]. Výzkumy na lokální úrovni v roce 2003 ukázaly, že ačkoli 80 % respondentů mělo přístup k internetu, jen 12 % z nich využilo internet k vyhledávání informací na internetových stránkách obce alespoň jednou měsíčně. Zbytek lidí vůbec internet k participaci na veřejných záležitostech na lokální úrovni nevyužil. Mezi nejčastějšími uživateli internetu pro komunikaci s obcí byli muži s univerzitním vzděláním ve věkové skupině od 25 do 44 let [Saglie, Vabo 2005: 6]. Saglie a Vabo také doložili pozitivní korelaci mezi internetovou participací a jinými formami politické participace. Jinými slovy, možnost participovat na veřejných či politických aktivitách pomocí internetu byla patrná zvláště mezi těmi, kteří se

Graf 1: Podíl obyvatelstva s přístupem k internetu v evropských zemích v % (údaje z let 2010 a 2011)

Zdroj: Internet World Stats 2011

politicky angažují i pomocí jiných forem komunikace. Internet tedy spíše aktivizuje již aktivní, než aby vedl ke zvýšení politické participace doposud politicky neaktivních. Pouze pro faktor věku byla díky internetu naznačena mírná tendence ke zvýšení participace mladších lidí, kteří jsou tradičně méně politicky aktivní [Saglie, Vabo 2005: 8-16; srv. Norris 2003; Bochsler 2010; Brundidge, Rice 2010: 146-147].

Lze shrnout, že navzdory empiricky podložené existenci sociální propasti, je možné za závažnější považovat demokratickou propast. V řadě dílčích ohledů je sociální propast relativně malá (např. město vs. venkov či muži vs. ženy), v jiných případech (věk) je sociální propast přirozená a relativně velká, avšak v budoucnu lze očekávat její zmenšení. Z dostupných dat nelze doložit to, že by vyšší míra přístupu k internetu vedla k větší politické participaci.

Cesta k internetovým volbám a pilotní projekty

Ještě před tím, než se v Norsku konaly v roce 2011 první internetové volby, byl proveden pokus s elektronickým hlasováním ve volebních místnostech (tj. *Intranet poll site voting*), a to ve čtyřech obcích (Oppdal, Bykle, Larvik a Longyearbyen) při komunálních volbách v roce 2003 [bližší Christensen, Karlsen, Aardal 2004]. Voliči tehdy měli možnost hlasovat místo tradičního způsobu prostřednictvím hlasovacích terminálů umístěných ve volebních místnostech, tzv. „volbomatů“ (*valgometer*). Tyto volbomaty fungovaly na bázi dotykových terminálů analogicky jako bankomaty. Voliči se zaregistrovali pomocí tzv. chytrých identifikačních karet a pak mohli vybírat z nabízených stranických listin a jejich kandidátů. V obci Longyearbyen hlasovalo 91 % voličů pomocí volbomatů, v Bykle to bylo 53 %, v obci Oppdal 34 % a v obci Larvik (resp. jednom jeho volebním okrsku Østre Halsen) to bylo 18 % voličů. Celkově byl tento projekt elektronického hlasování hodnocen jako úspěšný. Drtivá většina lidí, která využila volbomat, hodnotila tuto zkušenost pozitivně [bližší Christensen, Karlsen, Aardal 2004: 48; k tématu též Aardal et al. 2006: 28].

V souvislosti s tímto projektem byl v téže roce uskutečněn výzkum veřejného mínění, jehož výsledky nepřímo potvrdily existující digitální propasti v Norsku. Výzkum mimo jiné poukázal na to, že se zhruba 60 % respondentů stavělo pozitivně k možnosti hlasovat prostřednictvím internetu. Výzkum potvrdil rozdíly v tomto postoji v závislosti na věku, vzdělání a příjmu. Pokud jde o věk, mezi lidmi mladšími 44 let byl pozitivní postoj k internetovým volbám patrný mezi 80 % respondentů, zatímco mezi lidmi ve věku 44-66 let byl tento podíl pouze 56 %. U lidí starších 66 let bylo pouze 18 % respondentů pozitivně nakloněno hlasování prostřednictvím internetu. Celkem 30 % respondentů se základním vzděláním se pozitivně stavělo k internetovým volbám, zatímco tento podíl dosáhl 74 % mezi respondenty s vysokoškolským vzděláním. Také respondenti s vyššími příjmy se většinou (75 %) pozitivně stavěli k možnosti hlasovat přes internet [Aardal 2006: 28-29].

Ještě v roce 2004 byly závěry odborníků, kteří zpracovali studii týkající se uskutečněných elektronických voleb z roku 2003, skeptické vůči možnosti zavedení internetových voleb v Norsku, a to kvůli obavám z nedostatečného zajištění bezpečnosti tohoto typu hlasování [Christensen, Karlsen, Aardal 2004: 64]. Ale s rychlým postupem vývoje informačních technologií, vzrůstající propracovaností celé řady elektronických hlasovacích systémů a s prvními zkušenostmi s internetovými volbami v některých zemích byla již v roce 2006 pod hlavičkou Ministerstva pro místní a regionální záležitosti zpracována analýza, která se stala základem pro vypracování projektu internetového hlasování [Aardal et al. 2006].

Norský parlament (*storting*) dal při projednávání státního rozpočtu na rok 2008 souhlas s provedením pilotního projektu internetového hlasování v několika norských obcích [KRD 2009: 3]. Jako hlavní cíle projektu byly stanoveny:

- obecné usnadnění přístupnosti k volbám
- zvýšení volební účasti některých skupin obyvatelstva, které se potýkají se zhoršenou přístupností k volbám (lidé se speciálními potřebami, občané Norska žijící v zahraničí)
- rychlejší a přesnější zpracování voličských hlasů
- snížení nákladů na volby v dlouhodobém horizontu

- usnadnění prosazení prvků přímé demokracie za minimálních nákladů (např. referenda) [KRD 2009: 5]. Projekt navíc vyšel z předpokladu, že mladší generace od státu očekávají zavádění nových technologií, včetně možnosti internetového hlasování [KRD 2009: 5; srv. Aardal 2006: 11-16; KRD 2011a: 1].

Ještě před samotnými internetovými volbami se v roce 2011 uskutečnilo v deseti obcích testovací hlasování pomocí internetu. Hlasování se využilo například v místních referendech, otázkách dopravy či při volbách do místních fór mladých (*ungdomsråd*) [bližší KRD 2011b; Berntsen 2011].

Hlavní parametry internetových voleb

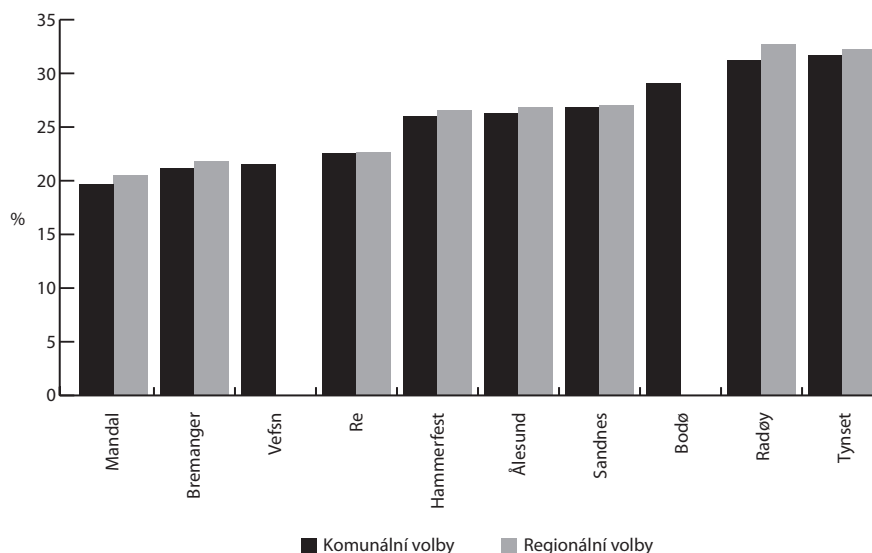
Volby v Norsku upravuje zákon o volbách z roku 2002, který v čl. 15 umožňuje, aby se mohly uskutečnit pilotní projekty, které ověří konání voleb jinými způsoby. Zákon svěřil kompetenci upravovat detaily těchto projektů do rukou Ministerstva pro místní a regionální záležitosti [Act No. 57 2002]. Toto ministerstvo v souladu s čl. 15 zákona vydalo k internetovým volbám vyhlášku z 31. března 2011. Podle § 5 této vyhlášky je internetové hlasování doplňkem tradiční formy hlasování [FOR 2011: § 5]. Paragraf 5 dále stanovuje další podmínky. Internetové hlasování je možné pouze v „předtermínu“². Voliči, kteří hlasují pomocí internetu, mohou opakovaně měnit svou volbu v daném časovém rozmezí tak, aby mohli účinně čelit případnému nátlaku jiných osob. Vždy se počítá pouze jeden hlas, který je odevzdán jako poslední [srv. Aardal et al. 2006: 12; 128; Gjosteen 2010: 2]. Volič může své rozhodnutí změnit i hlasováním pomocí papírového hlasovacího lístku ve volební místnosti. Tím ruší svá předchozí hlasování pomocí internetu [FOR 2011: § 17; srv. KRD 2011a: 1-2].

Volby se uskutečnily v deseti (z celkového počtu 430) obcích³, ve kterých voliči dostali právo hlasovat o složení místních a regionálních zastupitelstev. V těchto obcích žije zhruba 160 000 registrovaných voličů. Tyto obce byly vybrány s ohledem na rozmanitost a reprezentativnost vzorku, při jehož výběru hrály roli faktory jako velikost obce, struktura obyvatelstva, geografie, infrastruktura apod. [KRD 2010; KRD 2011a].

Z hlediska technického vybavení stačilo voličům k internetovému hlasování splnit tři podmínky: počítač připojený k internetu, mobilní telefon a elektronický identifikační dokument - MinID (tj. „můj identifikační dokument“). MinID slouží občanům k přístupu k on-line službám veřejné správy, např. k podání daňového přiznání [MinID nedat.; KRD 2011b].

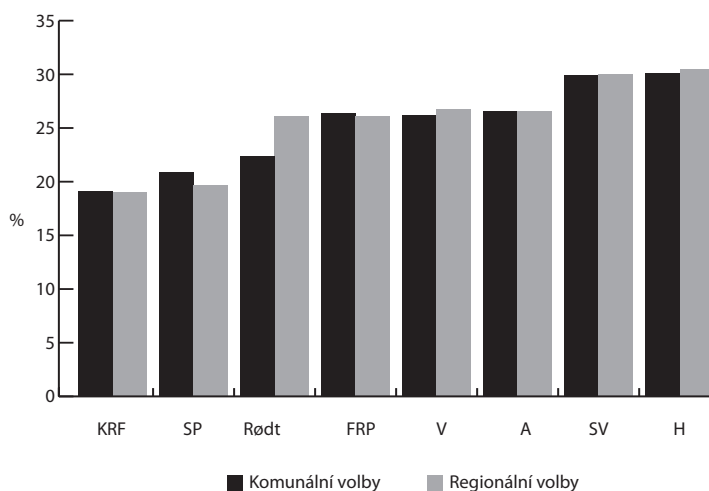
Ještě před začátkem voleb dostali voliči zvláštní volební seznamy (*valgkort*) s unikátními kódy pro jednotlivé politické strany. Následně již voliči hlasovali prakticky stejným způsobem jako při tradičním hlasování. Po odevzdání hlasu obdrželi voliči informaci zaslanou ve formě SMS na svůj mobilní telefon⁴ s kódem pro stranu, pro kterou hlasovali. SMS slouží k ověření toho, že jejich hlasy byly odevzdány správné straně. Po odhlasování byly elektronické hlasovací lístky zakódovány pomocí unikátních kódů, které lze rozšifrovat pouze speciálními kódovacími klíči. Ty byly vygenerovány až po ukončení voleb a spočítání všech hlasů. Aby byla vyloučena jakákoli manipulace s hlasy, byly hlasy dále zapečetěny ve speciální obálce. Elektronická pečeť na této obálce dokládá, že hlas

Graf 2: Podíl e-hlasů v jednotlivých obcích (%)

Poznámka: V grafu je uveden podíl e-hlasů na celkovém počtu voličů, kteří se účastnili voleb. Počet e-hlasů pro volby do regionálních zastupitelstev v obcích Vefsn a Bodø nebylo možné z dostupných dat zjistit. K dispozici je pouze souhrnný počet e-hlasů pro obě obce, které spadají do stejného regionu Nordland.
Zdroj: vlastní zpracování na základě dat Ministerstva pro místní a regionální záležitosti [KRD 2011e].

Graf 3: Podíl e-hlasů na celkovém počtu hlasů pro jednotlivé politické strany (%)

Legenda: KRF – Křesťanská lidová strana (*Kristelig Folkeparti*), SP – Strana středu (*Senterpartiet*), Rødt – Rudá strana (*Rødt*), FRP – Strana pokroku (*Fremskrittspartiet*), V – liberálové (*Venstre*), A – Strana práce (*Arbeiderpartiet*), SV – Socialistická levicová strana (*Sosialistisk Venstrepartii*), H – Konzervativní strana (*Høyre*).
Zdroj: vlastní zpracování na základě dat Ministerstva pro místní a regionální záležitosti [KRD 2011e].

Tabulka 2: Volební účast (v %) v deseti obcích s možností internetového hlasování: srovnání s celostátním průměrem, předchozími volbami a elektronickými volbami v roce 2003

	Obecní volby				Regionální volby	
	2011	2007	2003	1999	2011	2007
Deset obcí	63,3	61,1	58,8	60,4	56,9	56,6
Norsko	64,5	61,7	59,0	60,4	59,9	57,5

Poznámka: Tabulka uvádí ve druhém řádku („deset obcí“) průměrnou volební účast v obcích, které si vyzkoušely elektronické hlasování v roce 2003 (*Intranet poll-site voting*) a v roce 2011 (*Remote Internet voting*). Údaje z let 1999 a 2007 jsou uvedeny jako referenční údaje pro srovnání. Třetí řádek uvádí celkové údaje o celostátní volební účasti.

Zdroj: Statistisk Sentralbyrå 2011, údaje pro elektronické hlasování v roce 2003 převzaty z Christensen, Karlsen, Aardal 2004: 62; údaje pro internetové volby v roce 2011 převzaty z KRD 2011e.

byl odevzdán konkrétním voličem. Po skončení voleb byly všechny elektronické hlasy překopírovány z volební databáze do fyzické podoby, resp. na datový nosič (např. CD). Následně byla tato data přenesena do zvláštních počítačů, které nebyly připojeny k internetu. V nich pak proběhlo sčítání hlasů. Prvním krokem byla anonymizace hlasů. Počítač odstranil vnější zapečetěnou obálku tak, aby již nebylo možné zpětně vystopovat konkrétního voliče. Jakmile došlo k anonymizaci, byl vygenerován speciální klíč k rozkódování elektronického hlasu. Po sečtení hlasů byly kódovací klíče a další identifikační nástroje zničeny tak, aby nikdo v budoucnu nemohl zjistit, jak voliči hlasovali [KRD 2011c; srv. KRD 2011a: 1-2].

Výsledky internetových voleb

V této kapitole se zaměříme na výsledky v desítkce obcí, kde měli voliči možnost hlasovat pomocí internetu [pro celkové výsledky komunálních voleb viz KRD 2011d].

V současné době stále ještě probíhá analýza a vyhodnocování internetových voleb z roku 2011. V budoucnu budou zveřejněna některá další data týkající se voleb z roku 2011, které umožní výsledky voleb hlouběji interpretovat. V následující kapitole se proto omezíme jen na převážně deskriptivní přístup. Předmětem pozornosti je šest proměnných: volební účast, podíl e-hlasů, srovnání hypotetických výsledků voleb podle e-hlasů a podle „klasických“ hlasů, podíl e-hlasů v jednotlivých obcích, podíl e-hlasů pro jednotlivé politické strany a podíl e-hlasů v závislosti na věku.

Podíváme-li se na údaje o volební účasti (viz tabulku 2), zjistíme, že se volební účast v deseti obcích (63,3 %) zvýšila v průměru o 2,2 procentní body oproti předchozím volbám v roce 2007 (61,1 %). Pouze v obci Radøy volební účast mírně poklesla. Celkové mírné zvýšení volební účasti v deseti vybraných obcích nelze zřejmě vysvětlit zavedením možnosti hlasovat pomocí internetu. Volební účast na celostátní úrovni dosáhla v roce 2011 hodnoty 64,5 %. Je to tedy více než průměr v deseti obcích. Navíc se celostátní průměr oproti předchozím volbám zvýšil více (o 2,8 procentního bodu) než v případě deseti obcí (2,2 procentního bodu) [blíže KRD 2011e]. Analogické jsou výsledky i pro regionální volby.

Pro doplnění můžeme ještě poukázat na elektronické volby (*Intranet poll-site voting*) z roku 2003. Ve třech ze čtyř obcí se v roce 2003 mírně (max. o tři procentní body) zvedla volební účast oproti volbám v roce 1999, zatímco ve čtvrté obci Longyearbyen volební účast klesla o více než deset procentních bodů. Blíže analýzy ukázaly, že fluktuace volební účasti nesouvisela s novým způsobem hlasování, ale s konkrétními politickými událostmi a kandidujícími stranami [Christensen, Karlsen, Aardal 2004: 62; k tématu volební účasti na lokální úrovni Aardal et al. 2002].

Podívejme se na druhou proměnnou: podíl voličů, kteří odevzdali hlas přes internet. Internetové hlasování využilo přibližně 27 % lidí, kteří se zúčastnili komunálních voleb. Pokud bychom do výpočtu zahrnuli všechny oprávněné voliče, dosáhla by tato hodnota přibližně 17 %. Z dostupných dat lze zjistit, že podíl e-hlasů se nijak zásadně nelišil ve srovnání s volbami do komunálních a regionálních zastupitelstev (viz graf č. 2).

Podívejme se nyní na to, jak se lišil podíl e-hlasů na celkovém počtu hlasů pro jednotlivé politické strany (viz graf 3). S výjimkou Rudé strany (*Rødt*) nebyly zaznamenány

významnější rozdíly v podílu e-hlasů v komunálních volbách a volbách do regionálních zastupitelstev. Podíl e-hlasů kolísal mezi 19 % u Křesťanské lidové strany (KRF) a 31 % hlasů u Konzervativní strany (H).

Z grafu 3 je zřejmé, že nadprůměrný podíl e-hlasů zaznamenala též Socialistická levicová strana (SV). Naopak podprůměrný podíl e-hlasů je patrný vedle Křesťanské lidové strany i u Strany středu (SP) a Rudé strany. Podíl e-hlasů pro Stranu pokroku (FRP), liberály (V) a Stranu práce (A) se pohybuje blízko průměru.

Obraz výsledků voleb z hlediska politických stran můžeme doplnit i o srovnání hypotetických výsledků podle a) hlasů odevzdaných pro jednotlivé politické strany prostřednictvím internetu a b) hlasů odevzdaných pro jednotlivé politické strany prostřednictvím klasického způsobu, tj. pomocí papírového hlasovacího lístku. Graf 4 uvádí souhrnné výsledky v deseti obcích, kde měli voliči možnost hlasovat pomocí internetu.

Z grafu 4 vyplývá, že možnost internetového hlasování je výhodná zvláště pro Konzervativní stranu a Socialistickou levicovou stranu, které by si ve srovnání s podílem hlasů, které získaly na základě klasických hlasů, polepšily. U dalších stran (A, V, FrP) je efekt internetových voleb neutrální, zatímco Křesťanská lidová strana, Strana středu a Rudá strana ve srovnání podílu e-hlasů oproti ostatním stranám ztrácejí. Výsledky voleb podle e-hlasů a podle klasických hlasů by v deseti obcích změnilo procentuální odstup mezi jednotlivými stranami, ale již by se nezměnilo jejich pořadí. Výjimkou je pouze to, že by se Strana středu za předpokladu započítání pouze e-hlasů posunula na čtvrté místo před Křesťanskou lidovou stranou.

Poslední zkoumanou veličinou je podíl e-hlasů v závislosti na věku. Tuto proměnnou znázorňuje graf 5. Asi nejzajímavějším zjištěním je, že mezi nejmladšími voliči ve věku 18-30 let je relativně nízký podíl těch, kteří hlasovali pomocí internetu – 18,1 %. Nepřímo se tak potvrdily předchozí výzkumy a odhady v otázce tzv. demokratické propasti: u mladých lidí byla sice prokázána vyšší míra používání internetu a dalších moderních informačních technologií, avšak v otázce využití internetu k politické participaci nebylo možné vyšší aktivitu mladších lidí prokázat [srv. Karlsen 2008: 34]. Naopak internetové volby dokonce doložily nižší podíl e-hlasů mezi nejmladšími voliči ve srovnání s většinou starších voličů. Největší podíl e-hlasů lze na druhé straně vysledovat mezi lidmi ve středním věku, tj. ve věku od 30 do 60 let. Až teprve u voličů starších přibližně 60 let lze se vzrůstajícím věkem pozorovat snižující se podíl e-hlasů.

Závěry

V Norsku existuje velmi vysoká míra internetové penetrace, na druhé straně jsou ale patrné velké rozdíly ve využívání internetu zejména s ohledem na věk, příjem, pohlaví a vzdělání. Tyto faktory ovlivňují i výši politické participace. Jinak řečeno stávající, tradiční sociodemografické rozdíly se přenášejí i do oblasti přístupu k internetu a jeho využívání k různým formám politické participace. Výjimkou je v tomto ohledu faktor věku: mladí lidé mají sice ve srovnání se zbytkem společnosti lepší přístup k internetu, který také častěji využívají k různým účelům, nikoli však nutně k politické participaci. Naopak, vyšší míra politické participace prostřednictvím internetu je patrná u těch skupin obyvatel, které participují v politice

i prostřednictvím jiných nástrojů. Lze uzavřít, že v rozporu s předpoklady kyberoptimistů internet obecně spíše petrifikuje stávající společenské rozdíly vyplývající ze sociodemografických charakteristik lidí.

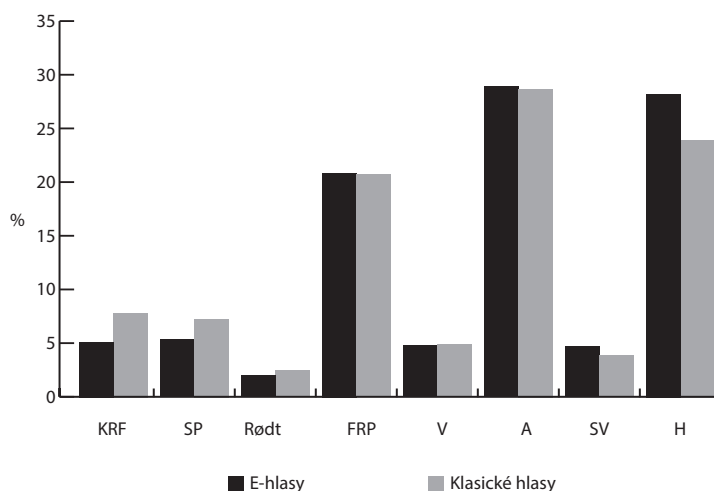
Internetové volby se v Norsku uskutečnily v omezeném rozsahu na komunální úrovni v roce 2011 po několikaleté přípravě, která spočívala jak v odborných analýzách, tak i v realizaci pilotních projektů, a to nejdříve v roce 2003 formou elektronických hlasovacích terminálů ve čtveřici obcí a pak v roce 2011 formou internetového hlasování v deseti vybraných obcích v méně důležitých otázkách. Tyto projekty se ukázaly v zásadě jako dobře připravené a i voliči se podle výzkumů vyjadřovali kladně ve vztahu k těmto volebním novinkám. Projekt internetových voleb prozatím vyvrcholil v září v roce 2011, kdy měli voliči deseti obcí poprvé možnost hlasovat pomocí internetu.

Tuto možnost využilo zhruba 27 % z těch, kteří se voleb zúčastnili. Ačkoli se volební účast v devíti z deseti obcí oproti minulým volbám zvýšila, s největší pravděpodobností

nelze tuto skutečnost připisovat efektu internetových voleb. V celostátním měřítku se volební účast zvýšila ještě více než v obcích, kde měli voliči možnost hlasovat pomocí internetu. Výsledky voleb ukazují na rozdíly ve využívání e-hlasů v různých obcích, mezi různými věkovými skupinami a mezi voliči jednotlivých politických stran.

Pokud se pilotní projekt z roku 2011 ukáže z hlediska bezpečnosti a tajnosti hlasování jako úspěšný a jestliže parlament schválí potřebné finanční prostředky, všichni občané Norska dostanou možnost hlasovat pomocí internetu v parlamentních volbách v roce 2017. Mezitím se počítá s internetovým hlasováním i v parlamentních volbách pro rok 2013 pro některé skupiny obyvatel a také v komunálních volbách v roce 2015 v některých obcích [KRD 2009: 4; KRD 2011f: 4]. Řada otázek zatím zůstává otevřená. Důležitou otázkou je například interpretace různého podílu e-hlasů v jednotlivých obcích či vysvětlení rozdílů v podílech e-hlasů pro jednotlivé politické strany. Také v otázce digitální propasti se otevírá velký prostor pro další výzkum.

Graf 4: Srovnání celkových výsledků voleb v deseti obcích podle e-hlasů a podle klasických hlasů (%)

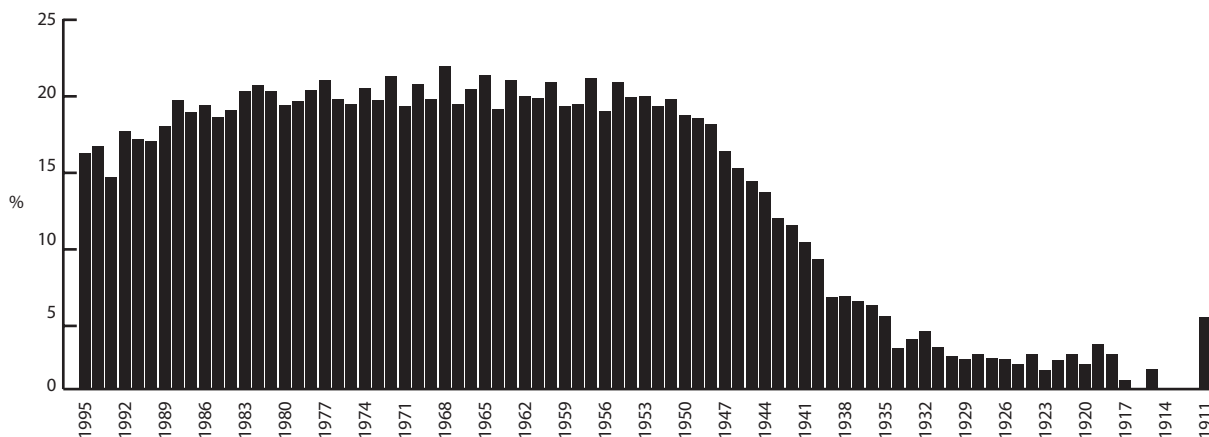

Legenda: KRF – Křesťanská lidová strana (*Kristelig Folkeparti*), SP – Strana středu (*Senterpartiet*), Rødt – Rudá strana (*Rødt*), FRP – Strana pokroku (*Fremskrittspartiet*), V – liberálové (*Venstre*), A – Strana práce (*Arbeiderpartiet*), SV – Socialistická levicová strana (*Sosialistisk Venstreparti*), H – Konzervativní strana (*Høyre*).

Poznámka: Graf uvádí procentuální zisky jednotlivých politických stran souhrnně za deset obcí, kde se uskutečnily internetové volby. První sloupec uvádí vždy e-hlasy, tj. hlasy odevzdané prostřednictvím internetu. Druhý sloupec uvádí klasické hlasy, tj. hlasy odevzdané prostřednictvím papírového lístku.

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat Ministerstva pro místní a regionální záležitosti [KRD 2011e].

Graf 5: Podíl voličů, kteří hlasovali pomocí internetu podle roku narození (%)

Poznámka: V grafu je uveden podíl e-hlasů pro jednotlivé věkové skupiny na celkovém počtu oprávněných voličů.

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat Ministerstva pro místní a regionální záležitosti [KRD 2011e].

- Aardal, Bernt et al. 2002. *Valgdeltakelse og lokaldemokrati*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Aardal, Bernt et al. 2006. *Elektronisk stemmegivning – utfordringer og muligheter*. Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet.
- Act No. 57. 2002. „Act No. 57 of 28 June 2002 Relating to Parliamentary and Local Government Elections“. *Kommunal- og regionaldepartementet* [online] [cit. 6. 1. 2012]. Dostupné z: <<http://www.regjeringen.no/en/dep/krd/prosjekter/e-vote-2011-project/technical-documents/legal-framework.html?id=604656>>.
- Alvarez, R. Michael, Thad E. Hall. 2004. *Point, Click, and Vote: The Future of Internet Voting*. Washington: Brookings Institution Press.
- Berntsen, Wenche. 2011. „Grafikk E-valg: Evaluering av prepiloter høsten 2010 og våren 2011. Utarbeidet for Kommunal- og regionaldepartementet. Synovate Norge“. *Synovate* [online] [cit. 6. 1. 2012]. Dostupné z: <<http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/prosjekter/e-valg-2011-prosjektet/evaluering/evaluering-av-testvalg-host10var11.html?id=653612>>.
- Bochsler, Daniel. 2010. *Can Internet Voting Increase Political Participation? Remote Electronic Voting and Turnout in the Estonian 2007 Parliamentary Elections*. Paper prepared for presentation at the conference, 'Internet and Voting', Fiesole, 3. - 4. 6. 2010.
- Brown, Janine. 2006. *African Americans and the Digital Divide. The Shift to Digital Indifference*. [online]. [cit. 6. 1. 2012]. Dostupné z: <<http://voices.yahoo.com/african-americans-digital-divide-140053.html>>.
- Brown, Ronald H., David Barram, Larry Irving. 1995. „Falling Through the Net: A Survey of the Have-nots in Rural and Urban America“. *The National Telecommunications and Information Administration* [online] [cit. 6. 1. 2012]. Dostupné z: <<http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/fallingthru.html>>.
- Brundidge, Jennifer, Ronald E. Rice. 2010. „Political Engagement Online. Do the Information Rich Get Richer and the Like-Minded More Similar?“. Pp. 144-156 in Andrew Chadwick, Philip N. Howard (eds.). *The Routledge Handbook of Internet Politics*. London and New York: Routledge.
- Buchstein, Hubertus. 2003. „Online Democracy. Is it Viable? Is it Desirable? Internet Voting and Normative Democratic Theory“. Pp. 39-58 in Norbert Kersting, Harald Baldersheim. 2004. *Electronic Voting and Democracy. A Comparative Analysis*. New York: Palgrave Macmillan.
- van Dijk, Jan A.G.M. 2010. „One Europe, Digitally Divided“. Pp. 288-304 in Andrew Chadwick, Philip N. Howard (eds.). *The Routledge Handbook of Internet Politics*. London and New York: Routledge.
- FOR. 2011. *FOR 2011-03-31 no. 355: Regulations Relating to Trial Electronic Voting During Advance Voting, Use of Electoral Roll at Polling Stations and Use of New Ballot Papers at the 2011 Municipal and County Council Elections in the Selected Municipalities*. [online] [cit. 9. 10. 2011]. Dostupné z: <www.regjeringen.no/upload/KRD/Kampanjer/valgportal/Regelverk/E-valgsforskriften_endelig_versj_230611_engelsk.pdf>.
- Fuller, Buckminster. R. 1967. *No More Secondhand God*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Gjøsteen, Kristian. 2010. *Analysis of an Internet Voting Protocol*. [online] [cit. 10. 10. 2011]. Dostupné z: <www.regjeringen.no/pages/2479822/core.pdf>.
- Grönlund, Kimmo. 2004. „Cyber Citizens: Mapping Internet Access and Digital Divides in Western Europe“. Pp. 20-38 in Norbert Kersting, Harald Baldersheim (eds.). *Electronic Voting and Democracy. A Comparative Analysis*. New York: Palgrave Macmillan.
- Chadwick, Andrew. 2006. *Internet Politics. States, Citizens, and New Communication Technologies*. Oxford: Oxford University Press.
- Chadwick, Andrew, Philip N. Howard (eds.). 2010. *The Routledge Handbook of Internet Politics*. London and New York: Routledge.
- Christensen, D. Arne, Jacob Aars. 2002. *Teknologi og demokrati. Med norske kommuner på nett!* Bergen: Stein Rokkan senter for flerfaglige samfunnsstudier Universitetsforskning i Bergen.
- Christensen, D. Arne; Rune Karlsen, Bernt Aardal. 2004. *På vei til e-demokratiet? Forsøkene med elektronisk stemmegivning ved kommune- og fylkestingsvalget i 2003*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Christin, Thomas, Alexander Trechsel. 2005. „Analysis of the 26th September 2004 Ballot as Held in Four Geneva Municipalities (Anières, Carouge, Cologny and Meyrin)“. Geneva: Geneva University, E-Democracy Center.
- Internet World Stats. 2011. *Internet Usage in Europe*. [online] [cit. 4. 1. 2012]. Dostupné z: <<http://www.internetworldstats.com/stats4.htm#europe>>.
- Karlsen, Rune. 2009. „Online and Undecided: Voters and the Internet in the Contemporary Norwegian Election Campaign“. *Scandinavian Political Studies* 33 (1): 28-50.
- Kersting, Norbert, Ronald Leenes, Jörgen Svensson. 2004. „Conclusions: Adopting Electronic Voting: Context Matters“. Pp. 276-305 in Norbert Kersting, Harald Baldersheim (eds.). *Electronic Voting and Democracy. A Comparative Analysis*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kersting, Norbert, Harald Baldersheim (eds.). 2004. *Electronic Voting and Democracy. A Comparative Analysis*. New York: Palgrave Macmillan.
- KRD. 2009. „Project Directive for E-Valg 2011“. *Kommunal- og regionaldepartementet* [online] [cit. 10. 1. 2012]. Dostupné z: <www.regjeringen.no/upload/KRD/Vedlegg/KOMM/Evalg/Prosjektdirektiv_evalg2011_v101.pdf>.
- KRD. 2010. „11 Municipalities to Try Out E-Voting in 2011. Press release“. *Kommunal- og regionaldepartementet* [online] [cit. 3. 1. 2012]. Dostupné z: <<http://www.regjeringen.no/en/dep/krd/pressesenter/pressemeldinger/2010/11-kommunar-far-prove-e-val-i-2011.html?id=591610>>.

- KRD. 2011a. „Research and Evaluation of the E-Vote 2011-Project. Part 3: Annex 1. Specification of Requirements. Case no. 11/205“. *Kommunal- og regionaldepartementet* [online] [cit. 3. 1. 2012]. Dostupné z: <http://www.regjeringen.no/upload/KRD/Kampanjer/valgportal/e-valg/Evaluering/Specification_of_Requirements.pdf>.
- KRD. 2011b. „Oversikt over testvalgene høst 10/ vår 11“. *Kommunal- og regionaldepartementet* [online] [cit. 8. 12. 2011]. Dostupné z: <<http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/prosjekter/e-valg-2011-prosjektet/evaluering/evaluering-av-testvalg-host10var11/oversikt-over-testvalgene-host10var11.html?id=653613>>.
- KRD. 2011c. „Slik stemmer du. Slik skjer tellingen“. *Kommunal- og regionaldepartementet* [online] [cit. 4. 11. 2011]. Dostupné z: <<http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/prosjekter/e-valg-2011-prosjektet/e-valgsystemet1/animasjon.html?id=622419>>.
- KRD. 2011d. „Startside. Kommunestyrevalget“. *Kommunal- og regionaldepartementet* [online] [cit. 8. 12. 2011]. Dostupné z: <<http://www.regjeringen.no/krd/html/valg2011/bks.html>>.
- KRD. 2011e. „Final Results from the E-Voting“. *Kommunal- og regionaldepartementet* [online] [cit. 28.11. 2011]. Dostupné z: <<http://www.regjeringen.no/en/dep/krd/prosjekter/e-valg-2011-prosjektet/nyttomevalg/nytt-om-e-valg/2011/endelig-resultat-fra-e-stemmene.html?id=654750>>.
- KRD. 2011f. „Prosjektdirektiv for e-valg 2011-prosjektet“. *Kommunal- og regionaldepartementet* [online] [cit. 10. 1. 2012]. Dostupné z: <www.regjeringen.no/upload/KRD/Kampanjer/valgportal/e-valg/Prosjektdirektiv_evalg2011_bokmal.pdf>.
- KRD. 2011g. „Oversikt over land det er sendt SMS til mobiltelefonnummer“. *Kommunal- og regionaldepartementet* [online] [cit. 8. 12. 2011]. Dostupné z: <<http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/prosjekter/e-valg-2011-prosjektet/oppdaterte-tall-pa-mottatte-internettsms-er-sendt-til-mobiltelefonnummer-i-fo.html?id=653685>>.
- Margets, Helen. 2010. „Public Management Change and E-Government“. Pp. 114-127 in Andrew Chadwick, Philip N. Howard (eds.). *The Routledge Handbook of Internet Politics*. London and New York: Routledge.
- MinID. Nedat. Your Public ID. *MinID* [online] [cit. 8. 1. 2012]. Dostupné z: <<http://minid.difi.no/minid/minid.php?lang=en>>.
- Nixon, Paul a Vassiliki N. Koutrakou. 2007. *E-Government in Europe: Re-Booting the State*. Taylor & Francis: Routledge.
- Norris, Pippa. 2001. *Digital Divide. Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, Pippa. 2003. „Preaching to the Converted? Pluralism, Participation and Party Websites“. *Party Politics* 9 (1): 21-45.
- Rada, Václav. 2006. „Internet v praxi: Komunální volby v Estonku, dočkáme se i u nás?“. *Internet pro všechny* [online] [cit. 9. 1. 2012]. Dostupné z: <<http://www.internetprovsechny.cz/internet-v-praxi-komunalni-volby-v-estonsku-dockame-se-i-u-nas/>>.
- Reterová, Sylvie. 2007. „Alternativní formy hlasování z hlediska práva a bezpečnosti“. *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Politologica* 6: 47-61.
- Reterová, Sylvie. 2008. *Alternativní způsoby hlasování. Od tradičních metod k on-line volbám*. Olomouc: Periplum.
- Saglie, Jo, Signy I. Vabo. 2005. *Online Participation in Norwegian Local Politics – the Rise of Digital Divides?*. Paper presented to Workshop 10, „Lokal politisk deltakelse“, at the 14th Nordic Political Science Association (NOPSA) Conference, Reykjavik, 11. - 13. 8. 2005.
- Servon, Lisa J. 2002. *Bridging the Digital Divide: Technology, Community and Public Policy*. Malden: Blackwell Publishing.
- Sokol, Petr. 2011. „E-stonsko 2.0. Čtvrtina Estonců si zvolila poslance přes internet“. *CI Time* 1 (3): 18-19.
- Šindelář, Petr. 2006. „Elektronické volby jako možný nástroj pro posílení demokracie“. *Systems Integration* [online] [cit. 11. 1. 2012]. Dostupné z: <<http://si.vse.cz/archiv/clanky/2006/sindelar.pdf>>.
- Statistisk Sentralbyrå. 2011. „Kommunestyre og fylkestingsvalget 2011. Økning i valgdeltakelsen“. *Statistisk Sentralbyrå* [online] [cit. 11. 1. 2012]. Dostupné z: <<http://www.ssb.no/kommvalg/main.html>>.
- VVK. 2011. „Statistics about Internet Voting in Estonia“. *Vabariigi Valimiskomisjon* [online] [cit. 9. 1. 2012]. Dostupné z: <<http://www.vvk.ee/voting-methods-in-estonia/engindex/statistics/>>.
- Ward, Stephen, Rachel Gibson, Wainer Lusoli. 2003. „Online Participation and Mobilisation in Britain: Hype, Hope and Reality“. *Parliamentary Affairs* 56 (3): 652-688.

Miloš Brunclík je odborným asistentem na katedře politologie a mezinárodních vztahů vysoké školy CEVRO Institut. Zabývá se zejména komparativní politikou se zaměřením na politické, stranické a volební systémy severovýchodních zemí. Společně s V. Havlíkem a A. Pinkovou je spoluautorem monografie *Skandinávie. Proměny politiky v severovýchodních zemích*. Praha: Wolters Kluwer, 2011.

Lze jej kontaktovat na adrese: milos.brunclik@vsci.cz

poznámky

¹ Článek byl zpracován za finanční podpory GA ČR v rámci projektu vysoké školy CEVRO Institut „Komparativní analýzy internetových voleb ve světě a analýza možnosti zavedení internetového hlasování v ČR“ s registračním číslem číslo P408/11/2406.

² V rámci e-voleb byl zachován princip rozdělení období, ve kterém je možné hlasovat, na dvě části. Nejprve jde o tzv. předtermín a pak následuje „klasický“ volební den. Hlasovat pomocí internetu bylo

možné pouze v předtermínu [Aardal et al. 2006: 12], a to od 10. srpna do 9. září 2011. V samotný volební den - 12. září (někdy též i 11. září) bylo možné hlasovat pouze tradičním způsobem, tj. pomocí papírového hlasovacího lístku ve volební místnosti.

³ Bodø, Bremanger, Hammerfest, Mandal, Radøy, Re, Sandnes, Tynset, Vefsn a Ålesund.

⁴ SMS byly zaslány do 35 zemí po celém světě, včetně ČR [KRD 2011g].